

תקציר הצעה לתכנית מחקר לקראת התואר "דוקטור לפילוסופיה":

הממד הדתי במערכת החינוך הממלכתית: מדיניות משרד החינוך ויישומה

(2001-2022)

הוגשה על-ידי: נועה ילינק

ת.ז.: 036209393

שם המנחה: פרופ' אבנר בן-עמוס

בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב

מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון את מעמדה של הדת היהודית במערכת החינוך הממלכתית בין השנים 2001-2022, לפי המדיניות המוצהרת של משרד החינוך ואופני יישומה השונים בפועל, כולל פעולתם של בעלי התפקידים השונים המוציאים לפועל מדיניות זו ובעלי עניין בארגוני מגזר שלישי. כמו כן, יבחן המחקר את תפקידה ויעדיה של הדת במערכת החינוך הממלכתית. השערת המחקר הינה כי לא חלו טלטלות משמעותיות במעמדה של הדת היהודית במערכת החינוך הממלכתית בשנים הנחקרות, אולם היעד המרכזי לשימוש בתכנים יהודיים קיבל תפנית: אמצעי לחיזוק הזהות הלאומית ובפרט הקשר לאדמת המולדת (הכוללת את הגדה המערבית), בניגוד לשימור וחיזוק המסורת, כפי שהיה מקובל לפני כן. לשם כך ישלב המחקר שתי שיטות מחקר: חקר ההיסטוריה של החינוך, באמצעותו אבדוק את המדיניות החינוכית, והגישה האיכותנית, אשר באפשרותה לחשוף תהליכים בעיצוב המדיניות החינוכית.

מתח בנוגע לסוגיית הדת במערכת החינוך הציבורית ממלכתית במדינת ישראל אינו חדש והתקיים עוד מראשיתה. מערכת החינוך חתרה לגיבוש זהות יהודית מראשיתה וסוגיה זו לא נתנה מנוח לעומדים בראשה. עם זאת, השאיפה לחינוך לשלושת הערכים עליהם מושתתת קיומה של מדינת ישראל, דמוקרטיה, יהודית וציונית, הביאה להתנגשויות בלתי נמנעות הבאות לידי ביטוי גם במערכת החינוך הממלכתית. המתח, התקיים אמנם תמיד, אולם עם הגעת שרת החינוך לימור לבנת בשנת 2001 חלה בו קפיצת מדרגה, אשר הלכה והחריפה עם כל שר. כך למשל בתקופתה של לימור לבנת נכנס מקצוע חדש למערכת החינוך הממלכתית בשם "מורשת" שיועד לכיתות ז'-ט', ומטרתו חיזוק הזהות היהודית. תכנית זו עברה מספר שינויים וכיום היא מכונה "תרבות יהודית ישראלית" ונלמדת כמקצוע חובה בכיתות א'-ט' בהיקף של כ-2 שעות שבועיות שנתיות בממוצע, וזאת בנוסף למקצוע החובה תנ"ך, הנלמד בהיקף של 2 שעות שבועיות בכיתות א'-י"ב. במערכת החינוך הממלכתית קיימים שמונה מקצועות הקשורים לעולם המושגים והידע היהודי, כאשר הבולטים שבהם ומחייבים את כלל התלמידים הינם כאמור תנ"ך ותרבות יהודית ישראלית. כמו כן, עולם המושגים והידע היהודי בא לידי ביטוי בהווי החיים הבית ספרי, בחינוך הבלתי פורמלי: טקסים, טיולים והפעלות של עמותות חינוכיות חיצוניות המבקשות לחזק את הזהות היהודית. מכאן כי החינוך הערכי יהודי במערכת החינוך הממלכתית תופס נפח בלתי מבוטל, הבא לידי ביטוי בכל אורחות החיים הבית ספרי.

החינוך לזהות יהודית, כפי שבא לידי ביטוי במערכת החינוך, הינו בעל תפיסה אתנוצנטרית, המתמקדת במדינת ישראל בראש ובראשונה כמדינה יהודית, ורק לאחר מכן כדמוקרטיה. זאת ועוד, החינוך הערכי יהודי הבא לידי ביטוי במערכת החינוך, כמעט ואינו מעודד חשיבה ביקורתית ודיון בסוגיות הייחודיות למדינה המגדירה את עצמה כיהודית ודמוקרטית. כך למשל, מסלולי טיולים בירושלים המזרחית ובגדה המערבית, במקומות בעלי חשיבות היסטורית

לדת היהודית, מתעלמים לחלוטין מקיומו של הקו הירוק ומדירים התייחסות כלשהי לסוגיית השטחים הכבושים. אחת ההשלכות של חינוך המתמקד בזהות יהודית כערך בעל חשיבות מרכזית המציב את המדינה היהודית לפני הדמוקרטיה, הינה כי תכנים הקשורים ליסודות הדמוקרטיה כגון: זכויות אדם, פלורליזם, חיים משותפים ומניעת גזענות, נתפסים כאיום על הזהות היהודית ועל היכולות של האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל להגן על עצמה בפני איומים חיצוניים ופנימיים. כתוצאה מכך, תכנים העוסקים בערכי הדמוקרטיה, במישרין או בעקיפין, נדחקים לשולי תוכניות הלימודים והווי החיים הבית ספרי. כמו כן, חופש הביטוי של אנשי הוראה המבקשים להביא תכנים בעלי אופי ליברלי, אוניברסלי ולקדם סוגיות העומדות בלב ערכי הדמוקרטיה מוגבל ועומד תחת מתקפה, בעוד שערכים פרטיקולריים מעולם הידע היהודי נמצאים לרוב בלב הקונצנזוס.

מערכת החינוך הממלכתית אינה דתית (בניגוד למערכת החינוך הממלכתית-דתית) אלא לאומית, ולכן היא נחשבת כחילונית. החל מהמאה ה-18 ועד המחצית הראשונה של המאה ה-20 התפיסה השלטת במחקר הייתה כי כחלק מהמעבר לעולם ה'מודרני' חברות מערביות עוברות תהליך של חילון (secularization). תפיסה זו מכונה כ'תזת החילון'. עם זאת, במחצית השנייה של המאה ה-20, תזה זו החלה להתערער לאחר שכוחה של האמונה הדתית לא נחלש ואף יתרה מכך, הדת הופיעה ופרחה באופנים חדשים בזירה הציבורית ובפוליטיקה. עקב כך, נכנס לשימוש מושג חדש 'פוסט-חילוניות', לפיו עידן הדת לא תם, וכי למעשה בחברות מודרניות קיים שילוב חזק בין 'דת' לחילוניות'. כמו כן, קיים קשר חזק בין דת ללאום, אשר בא לידי ביטוי באופנים שונים בחברות מודרניות. ביהדות הדת והלאום כרוכים זה בזה: הדת היהודית הינה דת לאומית והיהודים הינם בעלי דת אחת. לפיכך, הקשר בין דת ללאום הינו אינהרנטי בעצם קיומה של מדינת ישראל ובא לידי ביטוי אף ביתר שאת בהשוואה לחברות מודרניות שונות.

ייחודו של מחקר זה הינו בכך שזהו מחקר ראשון מסוגו המבקש להתחקות אחר מעמדה של הדת היהודית, האמצעים והיעדים לשילוב הדת היהודית במערכת החינוך הממלכתית בין השנים 2001-2022. באפשרותו של מחקר זה להעשיר את הידע הקיים בסוגיות של יחסי דתיים-חילוניים במערכת החינוך ובחברה הישראלית בכללותה, בהעמקת הידע בסוגיות של חינוך לאומי ובהנחלת ערכים דמוקרטיים אוניברסליים כחלק מזהות יהודית פרטיקולרית.